

Ж. М. КОВБА, А. М. МИКОЛЮК

КНИГА І ПРЕСА НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШОСТЕЙ НА УКРАЇНІ У ДОВОЄННІ РОКИ

В умовах перебудови, демократизації і гласності накопичений за 72 роки як позитивний, так і негативний досвід має практичне значення для вдосконалення національних відносин у всіх сферах суспільної практики.

Втілюючи у життя ленінську національну політику Комуністична партія у рішеннях X, XII, з'їздів РКП(б) і IV наради ЦК РКП(б) з відповідальними працівниками національних республік і областей визначила широку програму всебічного розвитку національних меншостей [1].

Питання роботи з національними меншостями були в центрі уваги партійних та радянських органів України. Створювалися спеціальні комісії по вивченню національного складу республіки, VIII конференція КП(б)У (травень 1924 р.) [1] прийняла рішення про створення відповідної матеріальної бази, про політичну роботу серед національних меншостей, видання органів мовами національних меншостей [1]. Завдання роботи з національними меншостями на Україні розглядалися на IX з'їзді КП(б)У (грудень 1925 р.), на губернських окружних та районних партійних конференціях.

За даними перепису населення 1926 р. в УРСР разом з українцями (23,2 млн) проживали росіяни (2,7 млн), євреї (1,6 млн), поляки (467,4 тис.), німці (393,8 тис.) греки (104,7 тис.),

болгари (62,1 тис.), білоруси (75,8 тис.), чехи (15,9 тис.) та ін. (4).

У квітні 1924 р. при ВУЦВК створена центральна комісія по роботі серед національних меншостей. У положенні про комісію та її місцеві органи зазначено, що вона заснована з метою розвитку та зміцнення братерського співробітництва усіх національностей, що проживають на території УРСР, й широкого сприяння матеріальному та культурному розвитку усіх національних меншостей» [2]. Комісія займалася і питанням організації видання періодики і книжок національними мовами.

З метою виконання цих рішень у 20—30-х рр. виділено національні територіальні одиниці у місцях компактного проживання національних меншостей. Так, у 1927 р. у республіці було 7 німецьких, 3 болгарських, 1 єврейський райони, діяло 899 сільських і 118 селищних національних Рад [8]. Значну роботу серед національних меншостей проводили Наркомзем, наркомати юстиції, внутрішніх справ, соціального забезпечення. В Наркоматі освіти створено Раду національних меншостей на правах відділу.

У 20—30-х рр. газети, журнали і книги мовами національних меншостей випускали філіал Центровидаву СРСР, а з 1932 р. — спеціалізоване видавництво Держнацменвидав при Президії ВУЦВК.

Джерелами для вивчення книги і преси національних меншостей України довоєнного періоду є самі газети, журнали, книги, що знаходяться у архівних фондах Книжкової палати УРСР, частина газет є у фондах Центральної наукової бібліотеки АН УРСР, наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка. Організація їх поширення, читання, специфіка видання частково відображені у статтях, повідомленнях на сторінках журналів «Червона преса», «Радянський книгар». Бібліографія газет та журналів подана у покажчиках «Періодичне видання УРСР» [5, 6]. На сьогодні описано за назвами 102 газети болгарською, єврейською, молдавською польською мовами, 76 журналів болгарською, грецькою, єврейською, молдавською, німецькою, польською, кримсько-татарською мовами [5, 6].

Ці видання забезпечували читачів оперативною інформацією про діяльність Радянської влади, розвиток сільського господарства, промисловості, культури, освіти. За читацькою адресою вони були орієнтовані на дітей, комсомольців та неспілкувану молодь, колгоспників, робітників, кустарів; більшість газет і журналів виходили одною мовою, але були і двомовні (російська і національна, українська і національна). Газети були чотирьохполюсні (рідше двополосні) і виходили 12—15 разів у місяць. У переважній більшості вони були органами центральних національних бюро при ЦК КП(б)У, волосних (районних) комітетів партії, виконкомів, райкомів комсомолу. Читацька адреса і цільове призначення, як правило, зумовлювалося соціальним складом населення.

Усі шість газет болгарською мовою були призначені для селян. Серед газет єврейською мовою п'ять призначалося для робітників, п'ять — для колгоспників, решта видавалася для дітей і молоді. Усі газети молдавською мовою орієнтувалися на селян. Німецькою мовою газети видавалися також переважно для селян. Були також видання для робітників, дітей і молоді. Особливий характер мали польські газети, які були розраховані не лише на міське польське населення, але й на читачів новостворенсі прикордонної зони.

Найбільше журналів виходило єврейською мовою (36 назв), польською (13 назв), німецькою (12 назв), болгарською (4 назви), молдавською (5 назв), грецькою (3 назви). Серед них були однакові за змістом, але різними мовами; зокрема це «Збірник найважливіших законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду УРСР», сільськогосподарський журнал «Агротехніку в маси», журнал для дітей «Будь наготові». Як учбово-виховне видання болгарською, польською і німецькою мовами видавався журнал «Молодий ударник».

Періодичні видання національними мовами оперативно інформували читачів про життя країни, окремих районів України, висвітлювали успіхи і проблеми робітничих колективів, колгоспів, сприяли формуванню світогляду, підвищенню культурного рівня, пробудженню національної свідомості, інтернаціональному вихованню. Важливу роль відігравали газети і журнали в ліквідації неписьменності.

Періодичні видання, призначені для дітей і молоді, збуджували потяг до знань, формували національно свідомих, політично грамотних громадян, підносили престиж друкованого слова.

Книжкові видання, в основному брошури пропагандистського змісту, видавалися в 1917—1921 рр. національними секціями партійних і урядових органів України та Росії.

У 1924 р. в Москві починає працювати Центральне видавництво народів СРСР. Воно мало відділення у Харкові, у 1932 р. на його базі було створено Українське державне видавництво національних меншостей при президії ВУЦВК. До 1938 р. видавництво працювало у Харкові, з 1938 р. з'являються його відділення у Києві, а з вересня 1939 р. починає працювати відділення у Львові.

Видання літератури для національних меншостей мало універсальний характер. За тематикою це була агітаційно-пропагандистська, соціально-економічна, атеїстична, природничонаукова, сільськогосподарська, учбово-педагогічна, художня книга і брошура. У середньому щорічно, починаючи з 1932 р., Держнацменвидав випускав 250—300 назв болгарською, німецькою, польською, єврейською, кримсько-татарською, грецькою мовами.

За читацькою адресою можна виділити масово-політичну, сільськогосподарську, виробничу літературу для малопідготовленого читача, підручники для дітей і дорослих. Дитяча література видавалася для молодших, середніх і старших школярів.

Значна кількість літератури виходила у серіях. Так, у серії «Марксо-ленінська бібліотека» різними мовами були видані праці В. І. Леніна «Листи здалека», «Про паризьку комууну», «Аграрна програма російських соціал-демократів», «Три джерела і три складові частини марксизму». Видавалися збірники «В. І. Ленін про Червону Армію», «Ленін, Сталін про Україну». У серії «Атеїстична (антирелігійна) бібліотека» вийшла книжка І. Скворцова-Степанова «Це було» (болгарською, німецькою, єврейською мовами), його ж «Про пекло» (польською, болгарською мовами), М. Шейнмана «Хто такі римські папи і кому вони служать» (польською мовою), збірники «Ленін про соціалізм і релігію» (болгарською, польською, єврейською мовами). Популярною була серія «Бібліотека учня», в якій видавалася художня, популярна література мовами усіх національних меншостей.

Виходило багато учбової та методичної літератури. Це були букварі, читанки, хрестоматії, підручники з історії СРСР, історії України, географії України, зоогігієни, соціальної гігієни, підручники, словники, посібники з української, російської, національних мов та літератур (болгарською, єврейською, німецькою, польською мовами). Серед видань учбової літератури переважали оригінальні, переклади становили лише 25—30%.

Методична література видавалася, як правило, оригінальна для кожної мови. Це були методичні вказівки, поради до букваря, до окремих підручників. Щороку виходили методичні поради до підручників української та російської мов для різних класів національних шкіл-семирічок. Характерно, що для кожного мовного варіанту видавалися особливі підручники і методичні вказівки з російської та української мов. Ураховувався мовний режим, обізнаність дітей окремих націй з українською чи російською мовами. Так, у вступі до методичних порад підручника з української мови 6—7 класів для німецьких, єврейських шкіл вказувалося, що у більшості випадків діти краще знають російську мову, оскільки у їхньому сімейному середовищі вона звучить частіше, ніж українська. Даються поради, як використовувати мовні аналогії, паралелі російської та української мов з метою кращого засвоєння української мови.

За кількістю назв найбільше виходило художньої і дитячої літератури. Національна, російська, українська світова класика виходила у серіях «Книги славетних людей», «Бібліотека учня». Мовами усіх національних меншостей України видані у перекладах твори О. С. Пушкіна, Т. Г. Шевченка, Л. М. Толстого, О. Бальзака; німецькою мовою вийшли твори Л. Фейхтвангера й В. Гете, Т. Манна, Г. Гейне; болгарською — І. Вазова, В. Карасева; єврейською — Л. Квітко, Шолом-Алейхема, І. Фелфера та ін. Польською, німецькою, єврейською мовами видавалися збірники молодих авторів.

Для дітей виходили національними мовами народні казки, книжки про героїв, альманахи «Червона армія» у серіях «Революційно-історична бібліотека», «Піонерський рух», збірники

пісень, ігор, розваг. Багато видавалося перекладів російських та українських книг для дітей.

З 1934 року мовами національних меншостей починають видаватися календарі.

Як окремий тематичний розділ потрібно виділити агротехнічну літературу. Щороку всіма мовами виходило по 8—15 назв. Це були збірники постанов партії про організацію посівної кампанії, про роботу колгоспів та МТС. Деякі назви говорять самі за себе: «Кращі зразки боротьби з бур'янами», «Як скла-дати план бригади», «Як збирати урожай зернових», «Як догля-дати поросят», «Молочне стадо». Можна прослідкувати певну спеціалізацію, пов'язану з читацькими потребами. Так, болгарською мовою виходять переважно книжки з овочівництва і садівництва; німецькою — з тваринництва, рільництва; польською — з рільництва. Єврейською мовою видавалися брошури про позитивний досвід єврейських колгоспів, окремих бригад, колгоспників. Вони мали пропагандистський характер, повинні були сприяти залученню єврейського населення до праці на землі.

У репертуарі книжкових видавництв певне місце посідала і література антифашистської тематики (особливо німецькою мовою).

Поширенням книг і періодики серед читачів займався до 1932 р. книготорговий відділ філіалу Центровидаву. Книги і преса для національних меншостей поширювалися також через книготоргову мережу кооперативного видавництва «Книгоспілка». У школах, при сільбудах, робітничих осередках, клубах створювалися бібліотеки. З 1932 р. починають діяти спеціальні відділення книготоргового центру Державного видавничого об'єднання України. Література Держнацменвидаву продавалася в усіх книжкових магазинах державної торгівлі та кооперації, кіосках «Союздруку», замовлялася бібліотеками через бібліо-лектори.

З 1932 р. Держнацменвидав випускає тематичні плани окремо для книжкових і періодичних видань. Вони виходили у вигляді брошур, де вміщувався не лише перелік назв книжок і періодики всіма мовами, але й подавалися певні пояснення, рекомендації працівникам магазинів, бібліотекарям, учителям. Особливо це стосувалося періодики, яка була покликана певною мірою компенсувати недостачу книжкової продукції, наприклад «Б'ди готов!». Опис журналу супроводжувався рекламною інформацією: «Єдиний піонерський журнал болгарською мовою. Виходить раз на місяць. Дитячої книги болгарською мовою поки мало. Учителю! Добивайся поширення журналу, турбуйся щоб кожен піонер його читав» [7].

Кожен тематичний план містив поради продавцям книжкових магазинів і організаторам передплати, повідомлялося куди надсилати замовлення, як оформити передплату, в планах ради-ли не перекладати оригінальні назви російською або українською мовами. Тематичні плани виходили тиражем 1000—

2000 примірників; крім того, видавництво випустило каталоги своїх видань [4].

Проблеми видання, поширення літератури і періодики для національних меншостей були в центрі уваги громадськості. Вони обговорювалися на сторінках масової і спеціальної книготоргової преси.

Книжкові і періодичні видання мовами національних меншостей відіграли в історії республіки величезну роль. Вони утвердили престиж Радянської влади, погляд на твори друку як на засіб освіти, формували передовий світогляд, виховували свідомих громадян-інтернаціоналістів. Важко переоцінити їх роль у розвитку національних мов, літератур, культури в цілому.

1. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій, пленумів ЦК. Т. 2.
2. Собрание указаний и распоряжений Рабоче-Крестьянского правительства Украины. 1924. № 42. С. 783.
3. Короткі підсумки перепису населення 17 грудня 1926 р. Х., 1928.
4. Каталог видань видавництва Держнацменвидав при ВУЦВК (1935—1938). Х., 1939.
5. Періодичні видання УРСР. 1917—1960 рр. Газети. Х., 1965.
6. Періодичні видання УРСР. 1918—1950. Журнали. Х., 1956.
7. Периодические издания. Проспект 1934 г. Х., 1934.
8. *Чирко Б. В.* Робота парторганізації з національними меншостями на Україні (1923—1930) // Укр. іст. журн. 1988. № 6.

Стаття надійшла до редколегії 06.06.89